

ANLAMBİLİM, İLGİLİ ALANLAR VE TÜRKÇE

Dil, tıpkı onu oluşturup işleten beyin gibi, bugün bile birçok noktası aydınlatılmamış bulunan büyüğü bir düzendir. Eski Hintten, Eski Yunandan beri ses, seslem (hece), sözcük, tümece gibi birtakım birimlerle belirlenen, özne, tümlec, yüklem gibi kavramlardan yararlanılarak açıklanmaya çalışılan dil, aslında son derece karmaşık bir yapısı ve işleyişi olan bir dizgeler bütünüdür.

Bugün diyebiliriz ki, dil adını verdiğimiz büyük ve güçlü kuruluş düşünürler, dilbilimciler, ruhbilimciler, insanbilimciler, fizik, hekimlik gibi doğal bilimle uğraşanlar, elektronik uzmanları ve daha birçok alanın bilim adamlarınca ayrı ayrı ve kimi zaman alanlararası çalışmalarla, işbirliği içinde ele alınmaktadır. Konuları bilgi kuranundan toplumbilime, kültürel tarihine kadar uzanmaktadır. Artık dil ve yazın incelemeleri arasındaki sınırın kalktığını da söylersek dili inceleyen dilbilimin ne denli önem kazandığını, dal budak salmış bir alan olduğunu, kendiliğinden ortaya çıkar.

Acaba, yeni sayılabilecek bir dilbilim alanı olan anlambilim nedir, bugün ne önem taşır, hangi konularla hangi alanlarla ilgili bulunuyor, Türkçemizin bu açıdan incelenmesi yolunda nelerin yapılması gerekiyor? İşte bildirimizde bu konuları işleyeceğiz. Ünlü dilbilimci Roman Jakobson'un bir sözünü burada anımsatabiliriz: "Anlamı ele almayan dilbilim, anlamsızdır" (bkz. Gipper, 1978: 210). Konular ve kavramlar üzerinde dururken Türkçeden örnekler vermek, özellikle Türkçenin bugüne değin el atılmamış sorunlarına değinmek istiyoruz. Hemen belirtelim ki, kuramsal incelemeleri genel dilbilim, dil felsefesi, mantık konularıyla iç içe ve oldukça soyut ve kuru olan anlambilim çalışmaları, iş uygulamaya dökülünce son derece ilginç, çekici konulara dönüşebilir. Yazın ürünlerinin etkileyici yönlerini, şiiri şiir yapan öğeleri, gizemli noktaları aydınlatılabilir, çözümlenebilir. Aşağıda bunlara değinmeye çalışacağız.

1. Anlambilimin Geçmişi

Elimizdeki en eski kaynaklara göre insanoğlu çok eskiden beri, dili oluşturan seslerin, özellikle sözcüklerin dışımızdaki dünyayla ilişkisine merak duymuş, nesnelere ad verilirken kullanılan sesler ve ses bileşimleriyle nesnelere arasında, o nesnelere niteliklerine uyan bir bağlantı olup olmadığı üzerinde durmuş, birtakım düşünceler, varsayımlar geliştirmiştir. Bugün kökenbilgisi adı verilen filoloji alanı bir bakıma, bu çabaların uzantısı sayılabilir.

Eski Hintte, Brahman okullarında en önce öğretilmesi gereken bilginin dilbilgisi olduğunu öğreniyoruz. (Çağdaş, 1974:78). Nirukta adı verilen kökenbilgisi, bunun konularından birini oluşturuyordu. En eski dilbilimciler oldukları anlaşılan Eski Hint dilbilgisi uzmanları seslerin anlamları olup olmadığını tartışmışlardı. İ.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Yaska kökenbilgisi ve dilin doğuşuna ilişkin birtakım varsayımlar ileri sürerek doğruya, gerçeğe ulaşmaya çalışmıştı. Örneğin adların, ilişkili oldukları eylemlerden türedikleri benimsenirse aynı eylemle anlamca ilgili bütün adların birbirlerine seçse yakın olmaları gerektiğini düşünüyordu. Türkçeye uygulayarak örneklendirirsek, eğer uçak, uçmak eylemiyle ilgili olduğu için bu adı almışsa kuş, arı gibi, uçan her nesneye aynı kökten adlar verilmeliydi. Durum her sözcükte böyle olmadığına göre ses bileşimleriyle gösterdikleri nesnelere arasındaki bağlantı ortadan kalkmış oluyordu.

Eski Yunan düşünür ve dilcileri yüzyıllar boyu sözcükle nesne ilişkisini tartışmışlardı. Bunlardan bir bölümü *phyeai* adı verilen, sözcüğün temelde kendiliğinden, gösterdiği nesneyi aydınlatma yeteneği bulunduğu görüşünü benimseyenler, öteki ise sözcüklerin koyma, yapay bir nitelik taşıdığını savunan, sözcük-nesne ilişkisine inanmayan bilginlerdi. Bu ikinci kümeyi oluşturan düşünürlerden Demokritos'un (İ.Ö.V.yz.) yargısı ilgi çekicidir. Bir sözcük birçok anlam taşıyabildiğine göre sözcükle nesne arasındaki ilişki doğal, doğuştan olamazdı (Kronasser, 1952:26).

İ.Ö. I. yüzyılda yaşamış Latin dilbilgisi yazarı Varro yine doğalcılara yaklaşan bir tutum izlemiş, adların kökenini temelsiz birtakım düşüncelerle açıklamaya, yorumlamaya yönelmişti. Örneğin Mars gezegeninin (birçok dilde bizim Mart ayı gibi, ay adının temelidir) adı erkekler' anlamına gelen bir sözcükle (Mares) açıklanıyor, bunun nedeni de savaşta erkekleri yönetmesine bağlanıyordu (Perek, 1961:70).

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Batı düşünür ve dilcilerinin anlam konusunda, üzerinde en çok durdukları, anlam değişmeleriydi: sözcükler nasıl oluyor da zaman içinde daha değişik bir içerik kazanıyorlardı?

Anlambilimin dilcilikte yeni bir alan durumuna gelmesini Alman dilcisi K. Reisig'in bir çalışmasına borçluyuz. "Latin Dilbilimi Üzerine Dersler" adlı, 1826-27 yıllarında hazırlanan, ancak 1839'da basılan kitabında (Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft) bilgin, dilbilgisi içinde Semasiologie adlı bir dal belirlemişti. Ancak doğrudan doğruya bu dalın konularına eğilip geniş kapsamlı bir yapıt hazırlayan ve ona ayrı bir alan niteliği

